

Józef Mandziuk

Życie i działalność ks. prof. dra hab. Mariana Banaszaka (1926-1997)

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 4/2, 5-18

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. JÓZEF MANDZIUK

**ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ
KS. PROF. DRA HAB. MARIANA BANASZAKA
(1926-1997)**

Dnia 9 V 1997 r. w szpitalu poznańskim zmarł ks. Marian Banaszak, kapłan archidiecezji poznańskiej, historyk Kościoła, profesor zwyczajny Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Odszedł do Pana Profesor – Humanista, który z wielką życzliwością odnosił się do współkolegów wykładowców, jak i do młodzieży studenckiej. Odszedł twórca Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych ATK i jego pierwszy Dziekan. Odszedł Wychowawca kleru wielkopolskiego i Stróż zasobów archiwalnych Ziemi Poznańskiej. Odszedł niespodziewanie, wszak miesiąc przed śmiercią gościł w Poznaniu historyków Kościoła z całej Polski i do wszystkich był uśmiechnięty. Odszedł w sile wieku twórczego, choć wiadano, iż Jego serce niedomaga i wystarczyła niewielka ingerencja chirurgiczna, by zakończył życie.

1. Pochodzenie, studia i pierwsze lata pracy duszpasterskiej.

Ks. Marian Banaszak urodził się 6 XII 1926 r. we wsi Panienska, niewielkiej miejscowości należącej do powiatu jarocińskiego w województwie poznańskim. Był czwartym z kolei dzieckiem Franciszka i Stanisławy z d. Hybiak, którzy posiadali gospodarstwo rolne. Rodzina Banaszaków wydała m.in. ks. Antoniego, rektora Seminarium Duchownego w Gnieźnie, który aresztowany 9 XI 1939 r. przeszedł przez obozy koncentracyjne w Gusen i Dachau i po zakończeniu drugiej wojny światowej rozwinął szeroką działalność w Paryżu, organizując tam Polskie Seminarium Duchowne.

W 1933 r. Marian rozpoczął naukę w miejscowej szkole elementarnej, ucząc się w „jednej izbie, przez jednego nauczyciela”. Mając poparcie ojca odnośnie dalszej nauki, pobierał popołudniowe lekcje u kierownika szkoły, p. Konrada Śmigielskiego¹. W czerwcu 1939 r. złożył wstępny egzamin i został przyjęty do Państwowego Gimnazjum i Liceum w Jarocinie. Jednak wybuch drugiej wojny światowej sprawił, że nie mógł przez pewien czas kontynuować nauki. Rodzinę bowiem dotknęła akcja wysiedleńcza, zorganizowana przez okupanta niemieckiego, który w wielkopolskich gospodarstwach umieszczał Niemców, sprowadzanych z okolic Lublina. W grudniu 1940 r. rodzice wraz z Marianem musieli opuścić dom i udać się do Generalnej Guberni. Siostra zbiegła i ukrywała się przez całą okupację u rodziny, a dwaj starsi bracia pracowali u Niemców w sąsiednich gospodarstwach. Trasa wygnańcza prowadziła przez Chwałęcin i Jarocin, obóz przejściowy w Łodzi, pobyt w zabudowaniach szkolnych w Piotrkowie Trybunalskim i wreszcie zatrzymanie się w Szydłowie. Ta tułaczka odbywała się w miesiącach zimowych i doprowadziła ostatecznie wymęczoną rodzinę do osiedlenia się w miejscowości Słowik k/Kielc. Dzięki życzliwości państwa Konopińskich, młody licealista mógł podjąć naukę gimnazjalną na tajnych kompletach w Jędrzejowie.

Żyjąc w Górach Świętokrzyskich, gdzie rozwinięta była partyzantka i każdy niemal młody Polak do niej należał, Marian – mając ukończony 18 rok życia – został przyjęty do oddziału partyzanckiego komendanta Zygmunta Dudka, ps. „Kajtek”. Dobrze zapamiętał sobie wieczór, gdy składał przysięgę żołnierza Armii Krajowej i przybrał pseudonim „Orlik”.

W lutym 1945 r. nastąpił powrót z wygnania w rodzinne strony i możliwość kontynuowania nauki gimnazjalnej w Jarocinie. Dnia 28 I 1946 r. zdobył tam świadectwo dojrzałości i mógł dalej studiować².

¹ K. L u t y ń s k i, Ks. prof. Marian Banaszak (1926–1977). W kręgu historiografii kościelnej. Życie i Myśl. R. 1997, nr 2, s. 69.

² M. B a n a s z a k, Życiorys. Archiwum ATK, Akta personalne, b. sygn.

Jego marzeniem było podjęcie studiów z zakresu historii; chciał być historykiem. Jeszcze przed złożeniem egzaminu maturalnego udał się do Poznania, aby poznać warunki dostania się na Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. W niedzielę przed maturą, będąc w zakrystii jako ministrant, natknął się na „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, w którym przeczytał komunikat o przyjmowaniu kandydatów do Seminarium Duchownego. W tym momencie nastąpiła u niego decyzja o wstąpieniu do stanu kapłańskiego. Było to powołanie nałgę, a jak się okazało wytrwałe i wspaniałe. Połączył bowiem w sobie ideał kapłana i wielkość historyka.

Dnia 1 II 1946 r. kleryk Marian rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne najpierw w Seminarium Duchownym w Gnieźnie, a po półtora roku w Poznaniu. Na trzecim roku prowadził *Kronikę seminaryjną*, a na piątym był dziekanem alumnów. Wobec przełożonych odznaczał się szczerością, mimo wrodzonej nieśmiałości, a w gronie kolegów był powszechnie lubiany i szanowany. Podczas studiów seminaryjnych wielką wagę przywiązywał do nauki języków obcych, mając zdolności lingwistyczne. Dobrze nauczył się łaciny, a także poznał język grecki i hebrajski. Można więc przyznać mu renesansowe miano „Homo trilinguis”. Ponadto władał językiem francuskim i niemieckim oraz słabiej angielskim i włoskim. Języki obce szlifował przez całe życie. Z wielkim zainteresowaniem słuchał wykładów ks. prof. Józefa Nowackiego z historii Kościoła, biorąc udział przez cztery lata w seminarium naukowym z tej dziedziny. W tym też czasie miał możliwość zbierania materiałów źródłowych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu i pod kierunkiem swojego mistrza napisał pracę magisterską pt.: *Wakans na stolicy biskupiej w Poznaniu w latach 1574–1577*, którą obronił dnia 16 II 1951 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie u ks. prof. Tadeusza Glemmy. Opuszczając mury seminaryjne, otrzymał od rektora ks. dra Aleksego Wietrzykowskiego świadectwo, w którym czytamy m.in.: „[Neoprezbiter] należał na przestrzeni powojennych lat bez wątpienia do najwartościowszych alumnów naszego Seminarium Duchownego pod każdym względem. Niezwykle utalentowany i to wszechstronnie, okazywał szczególnie zamiłowanie do studiów historii Kościoła. [...] Całą jego umysłowość cechuje niezwykła prostota i trzeźwość przy wyjątkowej głębi. Ujawnia się to szczególnie w jego sposobie pisania prac naukowych, jak również przy składaniu egzaminów ustnych. [...] Byłoby rzeczą wskazaną, aby mu umożliwić jak najprędzej odbycie wyższych studiów uniwersyteckich z dziedziny historii Kościoła”³. Tak więc wybitny pedagog poznański

³ Cyt. za: K. L u t y ń s k i, Ks. prof. Marian Banaszak, s. 70–71.

spostrzegł w swoim wychowanku talenty, które nie mogły być zakopane.

Dnia 19 V 1951 r., w uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego, 25-letni diakon otrzymał święcenia kapłańskie z rąk ks. arcybiskupa Walentego Dymka, metropolity poznańskiego. Przez rok pełnił obowiązki wikariusza w Środzie Wlkp., gdzie szczególnie poświęcał się duszpasterstwu wśród dzieci i ministrantów, mając też zleconą pieczę nad chórem parafialnym. Z gorliwością pilnował służby w konfesjonale i z wielkim zaangażowaniem występował na ambonie, wykazując już wtedy predyspozycje do zdobycia miana wziętego kaznodziei. Ponadto nie była mu obcą działalność charytatywna, tym bardziej, że miejscowy proboszcz był przedwojennym dyrektorem „Caritasu”.

W czerwcu 1952 r. ks. Banaszak został odwołany z wikariatu i przez miesiąc wakacyjne zastępował kapelana w poznańskich szpitalach Dzieciątka Jezus i Miejskim. Mając nieco wolnego czasu, przesiadywał w Archiwum Archidiecezjalnym, kontynuując kwerendę materiałów źródłowych do zaplanowanej rozprawy doktorskiej.

W październiku tegoż roku przybył do Krakowa i jako student Uniwersytetu Jagiellońskiego zamieszkał w klasztorze karmelitów trzewickowych „na Piasku”. Będąc magistrem teologii, uczęszczał na wykłady i seminaria naukowe historii Kościoła w Polsce, które prowadził ks. prof. Tadeusz Glemma i historii Kościoła Powszechnego, będące w gestii ks. prof. Jana Długosza. W czerwcu 1953 r. obronił pracę doktorską pt.: *Lukasz Kościelecki, biskup poznański 1577–1597*, której promotorem był ks. prof. Glemma⁴. Po promocji na doktora teologii z zakresu historii Kościoła, która odbyła się 12 grudnia, pozostał jeszcze przez dwa lata w Krakowie, uczęszczając nadal na zajęcia dydaktyczne dwóch znakomitych historyków kościelnych, które po likwidacji Wydziału Teologicznego na UJ odbywały się w krakowskim Seminarium Duchownym. Ponadto fakultatywnie brał udział w seminarium naukowym prof. Zofii Budkovej – Kozłowskiej, a jako wolny słuchacz korzystał na Wydziale Historycznym UJ z wykładów wybitnych historyków krakowskich: Ludwika Piotrowicza, Romana Grodeckiego, Jana Dąbrowskiego i Kazimierza Lepszego.

Po powrocie w 1955 r. do rodzimej archidiecezji młody doktor został przydzielony do pracy duszpasterskiej jako wikariusz w Ostro-

⁴ Rozprawa doktorska pozostała w maszynopisie, lecz na jej podstawie autor opublikował dwa artykuły: *Początki kolegium jezuickiego i seminarium duchownego w Poznaniu*. *Sacrum Poloniae Millennium*. T. 1: 1964, s. 505–516 oraz *Starania biskupa Kościeleckiego o Seminarium Duchowne w Poznaniu*. *Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej*. R. 15: 1964, nr 5, s. 107–112 nr 6, s. 135–139.

rogu, w poznańskiej parafii farnej i w parafii katedralnej. W latach 1956–1957 łączył obowiązki wikariusza katedralnego z pracą w sekretariacie Seminarium Duchownego.

2. Działalność dydaktyczna

Ks. Marian Banaszak właściwie całe swoje życie związał z dydaktyką. Był wykładowcą seminaryjnym i nauczycielem akademickim. Cenił sobie tytuł profesora, choć tego nie okazywał. Jego wykłady były owiane wielką erudycją, a on sam miał dar przekazu wiedzy. Historia w jego wydaniu była rzeczywiście „magistra vitae”. Studenci chętnie go słuchali i wstyd było przystąpić do Profesora na egzamin bez należytego przygotowania.

Po zwolnieniu z wikariatu katedralnego, ks. dr Banaszak w październiku 1958 r. przeszedł do pracy w Seminarium Duchownym w charakterze prefekta studiów i wykładowcy historii Kościoła. Obok wykładów kursorycznych prowadził od chwili powstania Papieskiego Wydziału Teologicznego w 1969 r. wykłady monograficzne na tzw. kursie licencyjnym. Dotyczyły one zwłaszcza dziejów archidiecezji poznańskiej w XIX stuleciu. Tematyka ta była też przedmiotem badań na seminarium naukowym, a jej rezultatem było kilkanaście poważniejszych rozpraw z dziejów poszczególnych parafii lub działalności kleru wielkopolskiego⁵.

W 1964 r. dotychczasowy prefekt objął obowiązki wicerektora do spraw naukowych po ks. prof. Franciszku Dziasku. W tym też roku został członkiem Komisji Episkopatu Polski d/s Seminarium Duchownych. Z tego tytułu wygłosił na posiedzeniach tejże Komisji szereg referatów o pastoralnej formacji kleryków i tzw. „roku wstępnym” w studiach seminaryjnych. Był też współautorem projektu aktualnie obowiązującego w seminariach *Ratio studiorum*.

Na terenie macierzystej archidiecezji wychowawca kleru poznańskiego brał czynny udział w kursach naukowych, organizowanych z reguły każdego roku dla duchowieństwa. Wielokrotnie wygłaszał na nich referaty z zakresu historii Kościoła. Jako egzaminator prosynodalny, a od 1968 r. egzaminator synodalny, czuwał nad doksztalcaniem młodych księży. W ramach przygotowań do synodu diecezjalnego w 1968 r. został przewodniczącym synodalnej Sekcji Wiedzy i Egzaminów oraz członkiem Sekcji Studiów Uniwersyteckich i Sekcji Seminaryjnej. Wspomnieć też należy, że od 1960 r. był archidiecezjalnym duszpasterzem ministrantów, organizując dla nich specjalne spotkania i rekolekcje. Była to również ważna działalność

⁵ M. Banaszak, Sprawozdanie z działalności naukowo-dydaktycznej. Archiwum ATK, b. sygn.

dydaktyczna, realizowana wśród dzieci i młodzieży. Niezapomniane były też jego rekolekcje dla kleryków w różnych polskich seminariach oraz dla diakonów przed przyjęciem święceń kapłańskich, np. we Wrocławiu.

Myśl o poświęceniu się w pełni pracy ściśle naukowej była głównym motywem wniesienia prośby o zwolnienie z funkcji wicerektora. W 1967 r. arcybiskup Antoni Baraniak przychylił się do prośby, podziękował za dotychczasową pracę w charakterze moderatora seminaryjnego i pozostawił mu obowiązki wykładowcy. Mając więcej czasu, podjął decyzję robienia habilitacji, a z tym związany był wyjazd do archiwów zagranicznych. Już w 1965 r. udało mu się wyjechać na okres trzech miesięcy w celach naukowych do Francji, Belgii i Włoch. W 1968 r. otrzymał roczny urlop i wyjechał ponownie do Francji, a w październiku rozpoczął kwerendę w Archiwum Watykańskim w Rzymie, która trwała do końca czerwca 1969 r. Podczas pobytu w Wiecznym Mieście wygłosił dwa wykłady w tamtejszym Instytucie Studiów Kościelnych. Jeden dotyczył legacji kard. Jerzego Radziwiła w 1592 r., a drugi przedstawiał stan i perspektywy badań nad początkiem organizacji kościelnej w Polsce.

Wróciwszy do kraju, ks. Banaszak pracował nadal nad rozprawą habilitacyjną, zbierając dalsze materiały, m.in. ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Upsali, dokąd udał się w sierpniu 1972 r. Miesiąc przedtem otrzymał nominację na dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu. Instytucji tej poświęcił wiele czasu i sił, wchodząc do historii nauki polskiej jako jeden z największych archiwistów kościelnych. Z właściwą sobie konsekwencją ukończył porządkowanie zbiorów, które było prowadzone przez długie lata przez jego poprzedników ks. Majkowskiego i ks. Nowackiego. Zbiorom nadał ostateczny układ, mający dwie części: archiwum z czasów staropolskich i archiwum z XIX i XX w. Układ ten znalazł się w obszernym informatorze o poznańskich zasobach archiwalnych, który opracował wraz z ks. Feliksem Lenortem⁶.

Poznański archiwista uznawał archiwum za placówkę naukową, a nie jedynie składnicę akt. Stąd doprowadził do urządzenia pracowni naukowej wraz z bogatym księgozbiorem podręcznym dla korzystających ze zbiorów. W latach 1977 – 1980 prowadził tam ćwiczenia dla studentów Uniwersytetu Poznańskiego, wprowadzając ich w znajomość archiwaliów kościelnych. Czynił usilne starania o powiększenie zespołu pracowników do naukowych badań ar-

⁶ Informator ukazał się pt.: Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. W: Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego w granicach z 1974 r. T. 2. Poznań 1982, s. 238–308; 359–487.

chiwalnych⁷. Od 1975 r. prowadził koncentrację ksiąg metrykalnych z terenu całej archidiecezji poznańskiej (we Wrocławiu podobną akcją rozwinął ks. biskup Wincenty Urban), które następnie udostępnił do badań genealogicznych i demograficznych. Z zapałem przystąpił do mikrofilmowania zbiorów, zwłaszcza ksiąg metrycznych, najpierw w Wojewódzkim Archiwum Państwowym, a od 1979 r. we własnej pracowni mikrofilmowej.

Zorganizował też pracownię intraligatorską, która później przekształciła się w pracownię konserwacji papieru. Jako archiwista należał do Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i Associazione Archivistica Ecclesiastica w Rzymie. Był konsultantem Komisji Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, organizując od 1977 r. posiedzenia tejże Komisji, na których ustalono wytyczne do opracowania wyznaniowych zespołów archiwalnych. W dniach 26–27 XI 1975 r. zorganizował uroczyste obchody 50-lecia Archiwum, połączone z sesją naukową, na którą zaprosił archiwistów kościelnych z całej Polski⁸. Dnia 15 XII 1979 r. od Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie otrzymał medal „Za zasługi dla archiwistyki”.

Mając 20-letni staż naukowy, ks. dr Marian Banaszak w 1972 r. rozpoczął pracę dydaktyczną i naukową w ATK w Warszawie. Dnia 27 czerwca tegoż roku przeprowadził przewód habilitacyjny i na podstawie dorobku naukowego oraz rozprawy pt.: *Poselstwa obediencyjne 1534–1605*⁹ otrzymał tytuł doktora habilitowanego, przyznany przez Radę Wydziału Teologicznego. 3-częściowa rozprawa została bardzo pozytywnie oceniona przez recenzentów: prof. dra hab. Włodzimierza Dworzaczka, ks. prof. dra hab. Mariana Rechowicza i ks. prof. dra hab. Hieronima E. Wyczawskiego. Dnia 1 września nowy doktor habilitowany objął stanowisko adiunkta przy Katedrze Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym. Zatwierdzenie habilitacji przez CKK nastąpiło 30 IV 1974 r. i w tymże roku jako docent został kierownikiem Katedry Historii Kościoła Powszechnego, a po reorganizacji kierunku objął Katedrę Historii Kościoła w Średniowieczu, którą kierował do przejścia na emeryturę.

Od 1975 r. ks. doc. Banaszak, jako członek Senackiej Komisji Bibliotecznej, współpracował nad projektem profilu biblioteki ATK, mającym na celu uwolnienie zbiorów bibliotecznych. W roku

⁷ K. L u t y Ń s k i, Ks. prof. Marian Banaszak, s. 73.

⁸ Zob. M. B a n a s z a k, 50-lecie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu. Tygodnik Powszechny. R. 30: 1976, nr 50, s. 7.

⁹ Rozprawa habilitacyjna ukazała się drukiem w Warszawie w 1975 r. pt.: *Z dziejów dyplomacji watykańskiej. Poselstwa obediencyjne 1534–1605*. Cz. 1–3, ss. 196, 245, 210.

następnym został członkiem Komisji Historycznej ATK, której zadaniem było przygotowanie i wykonanie adiustacji materiałów wydawanych w publikacjach: *Kościół katolicki na ziemiach polskich w czasie drugiej wojny światowej*. W 1983 r. otrzymał od Rady Państwa tytuł profesora nadzwyczajnego, choć Rada Wydziału Teologicznego wystąpiła z odpowiednim wnioskiem już w 1980 r. W latach 1985–1987 był dziekanem Wydziału Teologicznego. Obowiązki dziekańskie pełnił z należytą sumiennością, dojeżdżając każdego tygodnia z Poznania.

W 1987 r. ks. prof. Banaszak został dziekanem nowego Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych, który został wydzielony z Wydziału Teologicznego na podstawie zarządzenia nr 12 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 VI 1987 r. w sprawie zmian organizacyjnych ATK. O jego zasługach przy tworzeniu nowego Wydziału ks. prof. Wincenty Myszor pisał: „Ks. prof. Banaszak nie tylko w sposób przekonujący uzasadnił potrzebę utworzenia nowego wydziału, ale także przedstawił projekt funkcjonowania nowego wydziału niemal we wszystkich jego szczegółach. Opracował plan zajęć ogólnowydziałowych, w których znalazły się niektóre przedmioty teologiczne. Dla specjalności historycznych przygotował program zajęć pomocniczych”¹⁰.

Celem nowego Wydziału – w wizji jego pierwszego dziekana – było przygotowanie szczególnie poprzez seminaria doktoranckie naukowców dla ATK, a także specjalistów wykładowców dla wyższych uczelni kościelnych w Polsce. Przygotowany pod kierunkiem dziekana program był kontynuacją kierunków badań z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce, a także w dziedzinie polskiej kultury, jak historia sztuki sakralnej czy muzyki kościelnej. Program ten w zasadzie realizowany jest do dzisiaj na kierunku historii Wydziału KNHS. Ze względu na stan zdrowia (arytmia serca) w 1988 r. zrezygnował z funkcji dziekana.

Obok zajęć dydaktycznych w ATK i w PFT w Poznaniu ks. prof. Banaszak przez kilkanaście lat wykładał historię Kościoła w jezuickim „Bobolanum” w Warszawie. Był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i prezesem Wydziału Teologicznego tegoż Towarzystwa, a także członkiem Towarzystwa Naukowego KUL. Po 1980 r. wygłosił szereg referatów na naukowych zjazdach międzynarodowych w Portugalii, Włoszech i Niemczech, reprezentując polskich historyków Kościoła poza granicami kraju. Sam organizował swympozja naukowe w Warszawie i w Poznaniu

¹⁰ W. Myszor, Ks. Profesor Dr hab. Banaszak w ATK. *Saeculum Christianum*. R. 1: 1994, nr 2, s. 8.

z udziałem zagranicznych prelegentów. Urządzał też konferencje naukowe, które obok pogłębienia wiedzy historycznej dotyczyły także problemów aktualnych, np. *Biskup Walenty Dymek – odbudowa Ostrowia Tumskiego*. Należał do Polskiego Towarzystwa Teologicznego. Prawie zawsze brał czynny udział w zjazdach historyków Kościoła, organizowanych corocznie w „Białym Tygodniu” w różnych polskich ośrodkach naukowych. Często przewodniczył obradom i zabierał głos w dyskusjach. Dla młodszych historyków był wzorem kultury obrad naukowych. Za wszechstronną działalność organizacyjno–naukową otrzymał w 1975 r. nagrodę indywidualną III stopnia Ministra Szkolnictwa Wyższego, Nauki i Techniki.

W 1988 r. z wyboru Senatu ATK ks. prof. Banaszak wszedł do Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, gdzie wybrano go do jej prezydium na trzyletnią kadencję. W roku następnym otrzymał nominację na profesora zwyczajnego, a recenzenci: prof. dr hab. Gerard Labuda, ks. prof. dr hab. Bolesław Kumor i ks. prof. dr hab. Hieronim E. Wyczawski szczególnie wysoko ocenili jego „książkę profesorską” pt.: *Historia Kościoła katolickiego*. W wieku 66 lat życia przeszedł na emeryturę. Z tej okazji urządzono w ATK sesję naukową, a jej materiały zostały opublikowane w 2 numerze nowopowstałego pisma historyczno–społecznego „Saeculum Christianum”. Jego następcą na Katedrze Historii Kościoła w Średniowieczu został ks. dr hab. Janusz Zbudniewek.

W działalności dydaktycznej ATK Profesor prowadził wykłady kursoryczne w trzyletnim cyklu z historii Kościoła w średniowieczu, które spotykały się z wysokim uznaniem wśród słuchaczy. W wykładach monograficznych wprowadzał studentów w naukę o znajomości kultury średniowiecznej, a także ukazywał znaczenie kościelne i państwowe arcybiskupów gnieźnieńskich jako metropolitów i prymasów. Na jego zajęcia z nauk pomocniczych: metodologii nauk historycznych, dyplomatyki, paleografii i epigrafiki uczęszczali także studenci z sekcji historii sztuki sakralnej, a na ćwiczenia z paleografii studenci ze specjalizacji muzykologii kościelnej.

Na seminarium doktoranckim pod kierunkiem ks. prof. Banaszaka powstało 8 prac doktorskich, a mianowicie:

- 1) Teofil Wojciechowski SDS, *Tomasz Strzepiński 1398 – 1460*;
- 2) Ks. Edward Napierała, *Historia Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. za rządów ks. dra Edmunda Nowickiego (1945 – 1951)*;
- 3) Ks. Józef Sojda, *Dzieje parafii Mstów*;
- 4) Danuta Maj, *Dzieje kościelne Ostrowa Wlkp. 1400 – 1990*;
- 5) Ks. Tadeusz Bach, *Organizacja Kościoła w Gdańsku średniowiecznym*;

6) Ks. Krzysztof Kruczyński, *Biskup Michał Klepacz (1893 – 1967). Życie i działalność*;

7) Ks. Stanisław Poniatowski, *Biblioteka Kapituły Łowickiej do końca XVIII wieku*;

8) Ks. Grzegorz Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia w Średniowieczu*.

Ponad 60 osób ukończyło seminarium magisterskie dyplomami magisterskimi i licencjackimi. Profesor był też recenzentem licznych rozpraw doktorskich i habilitacyjnych oraz wniosków profesorskich. Osobiście pragnę wyrazić wdzięczność za jego wielką przychylność w mojej drodze naukowej, bowiem był on autorem dwóch ostatnich recenzji profesorskich: do Senatu ATK i do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej.

3. Twórczość naukowa

Dorobek naukowy ks. prof. Mariana Banaszaka jest imponujący zarówno ze względu na ilość pozycji, jak i różnorodność tematyki, świadczącej o szerokości zainteresowań twórczych. Obejmuje on ponad 600 pozycji drukowanych¹¹ i stawia ich autora na drugim miejscu w Polsce w gronie teologów, po ks. prof. Hieronimie Wyczawskim, którego bibliografia podmiotowa opiewa na 677 jednostek¹². Obaj historycy spotkali się w młodości na Uniwersytecie Jagiellońskim, obaj pracowali w ATK i obaj stali się chlubą tej warszawskiej Uczelni katolickiej.

Prace naukowe ks. Banaszaka oparte są na szerokiej bazie źródłowej, odznaczają się umiejętną analizą przekazów źródłowych i dobrą naracją historyczną, przynoszą wyniki badań naukowych, które należą do trwałych osiągnięć w historiografii polskiej. Liczni recenzenci wielokrotnie podkreślali bardzo wysoką jakość jego twórczości i nowatorstwo podejmowanych tematów.

Profesor dużą wagę przywiązywał do publikacji naukowo-popularnych, w których przybliżał trudne zagadnienia w sposób prosty i czytelny dla osób bez specjalnego wykształcenia. Ogłaszał je drukiem w różnych czasopismach krajowych, a zwłaszcza w „Przewodniku Katolickim” i w „Miesięczniku Kościelnym Archidiecezji Poznańskiej”. Publicystyka naukowa była ważną dziedziną w życiu twórczym Profesora – historyka.

¹¹ Zob. J. M a n d z i u k, Bibliografia prac ks. prof. dra hab. Mariana Banaszaka. *Saeculum Christianum*. R. 1: 1994, nr 2, s. 13–31.

¹² Zob. T e n ż e, Wyczawski Hieronim Eugeniusz. W: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*. T.8. Warszawa 1995, s. 643–655; R. Ż m u d a, Dokumentacja działalności naukowej i dydaktycznej ks. prof. dra hab. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego OFM za lata 1947–1992. Kalwaria Zebrz. 1993.

Pod względem merytorycznym całość dorobku naukowego ks. prof. Banaszaka można podzielić na pięć zasadniczych działów:

1. Prace z zakresu dziejów Kościoła powszechnego. Do działu tego należy zaliczyć opracowanie naukowo-popularne pt.: *Dzieje Kościoła w pryzmacie soborów*¹³, będące przeglądem ważniejszych wydarzeń w Kościele powszechnym na tle soborów od starożytności po czasy nowożytne.

W dziele tym znajduje się również rozprawa habilitacyjna *Z dziejów dyplomacji watykańskiej. Poselstwa obediencyjne 1534 – 1605*. Monografia ta wzbogaca wiedzę o dyplomacji watykańskiej, podając opisy 104 legacji w oparciu o materiał źródłowy, pochodzący przede wszystkim z Archiwum Watykańskiego. Z problematyką tą związane były dwa studia: *Źródła watykańskie do dziejów poselstw obediencyjnych w okresie Odrodzenia Trydenckiego*¹⁴ oraz *Uroczyste składanie obediencji papieżom*¹⁵.

Bez wątpienia największym osiągnięciem dziejopisarskim naszego Profesora jest wielotomowa *Historia Kościoła katolickiego*¹⁶. Jest to na terenie polskim – obok *Historii Kościoła* ks. prof. Bolesława Kumora – najnowsza synteza dziejów Kościoła od Zesłania Ducha Świętego do pontyfikatu papieża Jana Pawła II. Oczywiście jeden autor nie ma możliwości własnego przemyslenia każdego tematu, wielokrotnie opiera się na cudzych sądach i ocenach. Uwzględniona faktografia nie zawsze też daje pełną odpowiedź na pytanie, dlaczego wystąpiło jakieś wydarzenie i jakie miało skutki, bo nie jest ona i nie może być kompetentna w syntetycznym opracowaniu. Kto więc pragnie zdobyć dokładne poznanie historyczne w pełni udokumentowane, musi sięgnąć do monograficznych dzieł naukowych. Omawiane dzieło zawiera rzetelność naukową i niemal szkolną przejrzystość wykładu, stąd może pełnić rolę podręcznika dla studentów teologii, a także dla nauczycieli historii Kościoła w szkołach średnich i wyższych.

2. Prace z zakresu dziejów Kościoła polskiego. Kilka opracowań z tej dziedziny dotyczy epoki średniowiecza. W związku z Millenium Chrztu Polski mediawista poznański napisał dwa artykuły: *Czechy – Dąbrówka – św. Wojciech – chrystianizacja Polski*¹⁷ oraz *Mieszko,*

¹³ Przewodnik Katolicki. R. 70: 1964 nry 30, 32, 34–37; R. 71: 1965, nry 4, 7, 9.

¹⁴ Poznańskie Studia Teologiczne. T. 5: 1972, s. 339–351.

¹⁵ Studia Theologica Varsoviensia. R. 10: 1972, nr 2, s. 142–154.

¹⁶ T. 1. Starożytność. Warszawa 1986, ss. 325, wyd. 2. Warszawa 1989; T. 2. Średniowiecze, Warszawa 1987, ss. 399, wyd. 2. Warszawa 1989; T. 3, cz. 1. Czasy nowożytne 1517–1758. Warszawa 1989, ss. 367; T. 3, cz. 2. Czasy nowożytne 1758–1914. Warszawa 1991, ss. 442; T. 4. Czasy najnowsze 1914–1978. Warszawa 1992, ss. 451.

¹⁷ Przewodnik Katolicki. R. 71: 1965, nr 35, s. 313–314.

*Dobrawa, Jordan i tło wydarzeń roku 966*¹⁸. Z problematyką początków chrześcijaństwa w Polsce związane są późniejsze jego artykuły, drukowane w czasopismach naukowych, a mianowicie: *Oddani św. Piotrowi. (Milenium dokumentu „Dagome iudex”)*¹⁹ oraz *Kronikarski i hagiograficzny wizerunek biskupa we wczesnym średniowieczu polskim*²⁰. Wiedzę historyczną popularyzował następny jego artykuł pt.: *Wiek świątłych umysłów i świątobliwych serc, dotyczący XIV stulecia*²¹. Ponadto w kręgu jego zainteresowań znalazło się zagadnienie chrztu Litwy²² i Zmudzi²³.

Ks. Banaszak chętnie podejmował tematykę z okresu napięć religijnych w XVI w. Temu okresowi poświęcił wszystkie swoje prace dyplomowe. Ważną jest też rozprawa przedstawiająca genezę Seminaryów Duchownych, w której usiłował rozstrzygnąć spór, przewijający się w literaturze historyczno-kościelnej na temat kilku najstarszych polskich uczelni diecezjalnych²⁴. W związku z 600-leciem chrztu Litwy opublikował rozprawę pt.: *Reformacja i reforma w diecezji wileńskiej (1527–1591)*²⁵. Ponadto był współautorem zbiorowego dzieła *Historia Kościoła w Polsce*, poprzez przeprowadzenie unowocześnienia obszernej syntezy *Kościół w Polsce w okresie reformy trydenckiej (1572 – 1696)*²⁶, autorstwa ks. prof. Tadeusza Głomy, zmarłego w 1956 r. oraz samodzielne opracowanie dziejów Kościoła w Polsce w okresie panowania króla Jana III Sobieskiego (1673 – 1696).

W zakresie nowożytnej historii Kościoła polskiego mamy do odnotowania rozprawę pt.: *Prymasostwo polskie w dziejach narodu i Kościoła (do roku 1939)*²⁷. Dała ona pełny i instruktywny pogląd na godność prymasa Polski. Zagadnienie to nie jest doceniane przez historyków dziejów politycznych, u których trudno by szukać faktów świadczących o ciągłości polskich instytucji państwowych w okresie

¹⁸ Tamże. R. 72: 1966, nr 16, s. 147–148.

¹⁹ *Studia Theologica Varsoviensia*. R. 30: 1992, nr 1, s. 27–36.

²⁰ *Saeculum Christianum*. R. 3: 1996, nr 1, s. 9–18.

²¹ *Przewodnik Katolicki*. R. 71: 1965, nr 42, s. 381–382.

²² *Chryścianizacja Litwy od czasów króla Władysława Jagiełły*. W: *Współodpowiedzialność świeckich za Kościół i Ojczyznę*. Warszawa 1988, s. 59–76.

²³ *Chrzest Zmudzi i jego reperkusje w Konstancji*. W: *Chrzest Litwy. Geneza–Przebieg–Konsekwencje*. Red. M. T. Z a h a j k i e w i c z. Lublin 1990, s. 57–76.

²⁴ Rozprawa ukazała się w *Księdze Pamiątkowej ku czci arcybiskupa Antoniego Baraniaka – W służbie Kościoła poznańskiego*, Poznań 1974, s. 162–180, gdzie ku niezadowoleniu autora zmieniono jej tytuł na *Na 400-lecie Seminarium Duchownego Poznaniu* i opuszczono przypisy.

²⁵ *Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyń, Łomża*. T. 5–6: 1987–1988, s. 293–322.

²⁶ W: *Historia Kościoła w Polsce*. Red. B. K u m o r, Z. O b e r t y Ń s k i. T. 1, cz. 2. Poznań – Warszawa 1974, s. 153–241.

²⁷ W: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i Poznaniu*. Poznań 1982, s. 35–57.

rozbiorów, reprezentowanych przez arcybiskupów gnieźnieńskich. Problem prymasostwa uwzględnił także w swoich badaniach typu biograficznego nad postaciami trzech arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich: Marcina Dunina²⁸, Edmunda Dalbora²⁹ i Augusta Hlonda³⁰. Temu ostatniemu poświęcił więcej rozpraw, ukazując prymasa Odrodzonej Polski jako człowieka, który posiadał dar syntezy, umiejętność chwywania zasadniczych spraw oraz szczęśliwą rękę w doborze pracowników.

W ostatnich latach ks. prof. Banaszak wiele wysiłku włożył w napisanie monografii, ukazującej dzieje Polskiego Seminarium Duchownego w Paryżu, którego założycielem i długoletnim rektorem był jego stryj.

3. Prace z zakresu dziejów Kościoła poznańskiego. Profesor w pierwszych latach swojej działalności naukowej napisał kilka artykułów, dotyczących początków diecezji poznańskiej. Wyniki swoich badań zebrał w rozprawie pt.: *Charakter prawny biskupów Jordana i Unglera*³¹. Opowiedział się za hipotezą ks. Nowackiego o poznańskim, a nie misyjnym, biskupstwie Jordana, obdarzonym przywilejem egzempcji. W kilku wypadkach uzupełnił argumentację swojego mistrza i stwierdził, że jego hipoteza lepiej odpowiada przekazom źródłowym.

Następną grupę problemów badawczych ks. Banaszaka stanowią dzieje Kościoła w Wielkopolsce na przełomie XIX i XX oraz w pierwszej połowie XX stulecia. Dotyczą one przede wszystkim problematyki historyczno-społecznej i są oparte na materiałach archiwalnych. Do tego działu można zaliczyć m.in. artykuły: *Pokolenie ks. Piotra Wawrzyniaka*³², *Wpatrzony w wiekopomne czasy. Józef Prądzyński (1877 – 1942)*³³, *W służbie słowa Bożego. Nikodem Mędlewski 1892 – 1966*³⁴ oraz *Twórcze kontakty kard. A. Holonda z aktywem katolików*³⁵. Wartościowy dla dziejów polskiej nauki i kultury jest pionierski jego artykuł pt.: *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*³⁶. Wreszcie w 1981 r. opublikował obszerną

²⁸ Marcin Dunin 1830–1842. W: Tamże, s. 121–159.

²⁹ Ks. Prymas Kardynał Edmund Dalbor po pięćdziesięciu latach. Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej. R. 27: 1976, nr 3–4, s. 75–78.

³⁰ Kardynał prymas August Holond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926–1939. W: W służbie Kościołowi poznańskiemu. Poznań 1974, s. 229–265.

³¹ Nasza Przeszłość. T. 30: 1969, s. 43–123.

³² W: Na okazanie drogi. Praca zbiorowa poświęcona pokoleniu ks. Piotra Wawrzyniaka. Poznań 1975, s. 5–17.

³³ W: Byli wśród nas. Poznań 1978, s. 111–134.

³⁴ Tamże, s. 297–330.

³⁵ Studia Gnesnensia. T. 7: 1982–1984, s. 83–103.

³⁶ Chrześcijaństwo w Świecie. R. 1974, nr 4, s. 81–93.

syntezę *Chrześcijańską myśl i działalność społeczna w zaborze pruskim w latach 1865 – 1918*³⁷. Ponadto kilka artykułów poświęcił Pierwszemu Krajowemu Kongresowi Eucharystycznemu w Poznaniu.

4. Biografistyka – to dziedzina, do której należy zaliczyć najwięcej publikacji Profesora. Są wśród nich artykuły biograficzne, umieszczone na łamach „Polskiego Słownika Biograficznego” i „Encyklopedii Katolickiej”. Od 1972 r. publikował w „Miesięczniku Kościelnym Archidiecezji Poznańskiej” nekrologi zmarłych księży, oparte na kurialnych aktach personalnych i wizytacyjnych. O wiele większe znaczenie posiadają 232 biogramy, zamieszczone w siedmiu tomach *Słownika Polskich Teologów Katolickich*, zawierające pełny zestaw bibliografii podmiotowej i przedmiotowej. Ponadto opracował liczne biogramy księży społeczników w wielotomowym dziele *Księża społecznicy w Wielkopolsce*.

Biografistyce służą również wspomnienia wyżej rozprawa doktorska oraz opracowania dotyczące arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich oraz księży społeczników wielkopolskich.

5. Recenzje i prace bibliograficzne. Profesor – jak każdy wybitny naukowiec – pilnie śledził ukazującą się literaturę historyczno-kościelną, ogłaszając do 1994 r. 7 recenzji w różnych czasopismach krajowych.

Wielkie zasługi położył też w dziedzinie bibliografii historycznej. Był współpracownikiem *Bibliografii historii Kościoła w Polsce za lata 1944–1970* i autorem teże bibliografii za lata 1973–1974³⁸ oraz 1978–1979³⁹. Bibliografia ta oddaje duże usługi dla badaczy polskiej przeszłości dziejowej i uzupełnia *Bibliografię historii Polski* przez sięgnięcie do wszystkich czasopism religijnych, które pomija ta pierwsza.

* * *

Ks. prof. dr hab. Marian Banaszak należy już do historii i można żywić nadzieję, że w przyszłości ukaze się możliwie obszerna jego biografia z podsumowaniem i oceną dorobku naukowego. Niniejszy artykuł jest tylko kronikarskim opisem życia Profesora – Humanisty i próbą charakterystyki jego twórczości.

³⁷ W: Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939 Warszawa 1981, s. 63–134.

³⁸ Warszawa 1978, ss. 387, nłb. 1.

³⁹ Warszawa 1985, ss. XIV, 645.